

ВЯРАТА ИЛИ ДОВЕРИЕТО – (НЕ)РЕШИМАТА ДИЛЕМА

БОРИСЛАВ ГРАДИНАРОВ

Институт по философия и социология, Българска академия на науките

bonigrad@gmail.com

FAITH OR TRUST – THE (UN)SOLVABLE DILEMMA

BORISLAV GRADINAROV

Institute of philosophy and sociology, Bulgarian academy of sciences

Abstract

The article analyzes the degree of moral and emotional burden of the two concepts. While trust is an expectation that other individuals will behave in an already familiar way and will cooperate in certain situations, belief is an emotionally colored act of cognitively relating to the world. Trust is predominantly social in motivation, while faith is individually colored (an act of personal commitment). But both are not unconditional – they need empirical confirmation, albeit in a different way. The first - through real actions, and the second - through positive interpretations of what is happening. The second focus of the article is on whether belief and trust are complementary or mutually exclusive, and whether they can co-exist in a non-contradictory way within a system of moral categories.

Keywords: faith, trust, social commitment, individual attitude, truth.

Човешкото съществуване е изтъкано от много дефицити, противоречия и съмнения. Желанията често се сблъскват с ограничените ни възможности. Волята нерядко отстъпва пред неумолимите обстоятелства, а крайният отрязък от време, през който пребиваваме на този свят, влиза в трагичен конфликт с желанието да пробваме безкрайните варианти, в които може да се развие живота ни. Затова имаме потребност от вътрешна опора, която да ни помогне да приемем и осмислим своята собствена тленност на фона на вечността, дори когато не сме изкушени от простите отговори, предоставяни от религиите. При тези предпоставки въпросът за това какво придава смисъл на индивидуалното ни битие, след като всички са наясно какъв ще е неговият край и доколко можем да разчитаме на хората около нас при планиране и реализация на целите ни, е ключов. В първата си част този въпрос е насочен към вярата, а във втората си част – към доверието.

Как да разбираме вярата и доверието?

Вярата можем да определим като вътрешното ни убеждение, че светът е устроен по непротиворечив и съответен на предварително възприети от нас принципи и механизми и че ако ги следваме, имаме шанс да постигнем душевна хармония, житейски успех, социален престиж или поне психическо равновесие. Пътят към формирането на това вътрешно убеждение е индивидуален за всеки от нас. Той представлява сложен комплекс от трайно запечатани, интегрирани и емоционално оцветени (Виж Seitz et al., 2018) въздействия върху личността от страна на семейната среда, на образователните институции, на формалните и неформалните групи, с които хората влизат в контакт, на общия дух на епохата, на характеристиките на обществото и на личния опит. За вярата като психически и социален феномен не е от значение какъв конкретно е гравитационният ѝ център (Бог, космическата справедливост, световният заговор или нещо друго), стига той да е лично значим и с висока степен на лична увереност, убеденост в истинността му (Dietrich and List, 2018). За нея основополагаща е интегриращата функция – тя „примириява“ индивида със сложния, недружелюбен, нелогичен и нерядко враждебен свят, който го заобикаля (вж. и Miani et al., 2022). Вярата придава смисъл на нелогичното и предлага ясни отговори на въпроси, на които не е възможно да се отговори еднозначно, независимо дали самата тя е вътрешно консистентна или не (вж. Lewandowsky et al. 2018: 179). С други думи вярата е личната ни сметка с мирозданието, която при това има предимството да е винаги в наша полза.

За вярата не е възможно да се говори като за феномен, присъщ и на неразумната жива природа. Вярата е изцяло човешко творение. Нейният генезис е в атавистичните инстинкти на първобитните ни прадеди, които в безсилието си да се противопоставят на природните стихии избират странни и понякога жестоки ритуали, за да умилостивят Съдбата. Човешките жертвоприношения или самоосакатяванията са техните най-крайни примери. Но те не следва да бъдат приписвани само на далечното минало, нито на маргиналните секти, които и днес успяват да издълбаят своя ниша във Вавилонската кула на либералната ни духовна атмосфера.

Вярата е необходима съставка на здравата човешката психика, дори когато има причудливи и дори на моменти забавни прояви, каквито са суеверните ритуали, практикувани от спортисти, войници, борсови спекуланти, политици, комарджии и т.н.

Съществуват изследвания, които показват, че суеверието може сериозно да промени икономическото поведение, и то в значими мащаби (например при търгуването с ценни книжа на 13-то число от месеца, особено ако то съвпада с петък или при покупката на жилища на някои етажи, които се смятат за носещи нещастие). В среда на висока неопределеност и невъзможност да се упражни контрол върху ключови за успешното постигане на целите фактори, суеверните ритуали играят съществена роля за удържане на индивидуалната психика в границите на нормалното. Вярата, че определени случайни събития носят късмет, а други – не, понякога може да имат силен мотивиращ (демотивиращ) заряд (Виж по въпроса и Wiseman and Watt, 2004). Опасността е в превръщането на подобна некултивирана форма на вярата във водещ мотив за избор на определено поведение, особено ако то засяга съдбовни за другите хора въпроси, свързани с живота, здравето, материалното им благополучие или личните им взаимоотношения.

Според изключително задълбоченото изследване на Киерон О'Хара **доверието** е много важен и еволюционно закрепен механизъм, който подпомага сътрудничеството и улеснява вида (не само този на Homo Sapiens) при успешната му адаптация към средата и обкръжението от себеподобни. То освобождава индивидите от несигурността относно поведението на другите и прави по-лесен избора на собственото поведение (О'Хара, 2004: 33). С други думи доверието засяга отношенията между индивидите. То, за разлика от вярата, винаги е под условие. Доверието следва да е адекватно на предишния опит и никога не бива да е прекалено. Историята на човешката цивилизация е пребогата с примери за това как прекаленото доверие се е оказвало губелно. Следователно може да направим заключението, че **доверието е продукт на колективното взаимодействие и подпомага отделния индивид при избора на оптималното поведение като се отчита натрупания в миналото опит в общуването със себеподобните, независимо от тяхната роля и значение в живота на този индивид**. В някои случаи можем да разширим кръга на онези, на които е възможно да се доверим, макар и с известни резерви. Така човекът може да има доверие на своя домашен любимец за това, че няма да нарани друго човешко същество, макар подобно доверие винаги да съдържа „едно наум“. Човек също така може да се довери на лекуващия го лекар, че ще избере най-адекватното лечение на болката му, макар да го вижда за пръв път, независимо от факта, че има немалко примери, при които лекарите влошават състоянието на болния. Макар

доверието да е продукт на междуиндивидуалните отношения и да е производно на натрупания опит, то е дооформено и от субективното желание за сътрудничество и взаимност. В едни по-високи и системни нива специално при хората доверието е необходимата предпоставка за изграждането на социалния капитал – едно изключително важно качество на успешното човешко битие.

Доверието обаче, за разлика от вярата, е по-фундаментално отношение, защото се отнася не само до един биологичен вид. На второ място, доверието е екзистенциално условие, предпоставка за оцеляването на индивида. То не е изцяло въпрос на субективен избор и не предполага сляпо придържане към определен протокол на поведение. Доверието непрекъснато се дооформя след всеки подкрепящ го или компрометиращ го пример и еволюира в условията на реалните взаимоотношения и затова е по-адекватно на реалността за разлика от вярата.

Цената на доверието в другите е по-висока в сравнение с тази на вярата, защото засяга много по-фундаментални ценности. В индивидуален план неговото култивиране по правило изисква значителни усилия и време. В своите най-значими социални измерения то съществува като репутация – „възприетото от обществото мнение за надеждност“ (О`Хара, 2004: 74). Репутацията на даден човек или институция ни помага да предположим какво да очакваме от тях и да преценим дали, кога и доколко можем да им се доверим. Ако вярата е лично отношение, емоционална връзка със света, основани на общ принцип, независимо от неговия характер, доверието е следствие от дълга верига подкрепящи го или компрометиращи го опити, то е гаранция за личната физическа и психическа безопасност на индивида. Затова можем да говорим за разумна доза недоверие, но не и за частична не-вяра.

Към спецификата на отношението вяра - доверие.

Институционалните измерения на вярата и доверието. Ако приемем за отправна точка, че социалните институции са формален израз на определен социално приемлив и желан начин на поведение, система от норми, чието спазване е гаранция за приобщеност на индивида към конкретно-историческите форми на обществото, институционализирането на вярата може да битува единствено като дългосрочен цивилизационен проект. Обществото чрез своите механизми за институционализация,

чрез репродуцирането на желани когнитивни модели в процеса на ученето и формирането на поведенчески стереотипи чрез възпитанието е в състояние да създаде желани духовни и емоционални нагласи, както и определено световъзприемане. Именно върху тази основа се изграждат духовните институции, независимо от техните наименования и конкретни форми на проявление – църкви, джамии, индуистки храмове или религиозни секти. Разбира се, подобен тип институционализация е присъщ на трайните форми на вярата, които са в състояние да увлекат значими маси от последователи. Независимо от външното си афиширане обаче, всички форми на вярата съхраняват дълбоко личните си измерения – те са форма на общуване на отделната личност с някаква по-висшата същност. В този смисъл авторитетността на институционалните прояви е следствие от това колко адекватно те служат на вярата.

Институционализацията на доверието има други форми. Тя е свързана със социалните роли и значимостта на професионалните групи за нормалното функциониране на обществото. Доверието към учителя, към полицаия, към лекаря, към съдията и т. н. не произтича от личните впечатления за конкретните индивиди, влизащи в тези роли, а е следствие от възприемането на съответните професии като значими и отговорни за поддържането на социалното равновесие.

При доверието зависимостта е обрната – тя черпи своите аргументи от институцията и ги пренася към нейните представители. Освен това, за разлика от вярата, институционализираното доверие нерядко се нуждае от допълнителни гаранции – то може да бъде „подпечатано“ с договор, както е между адвоката и неговия клиент или с формални обещания, както е Хипократовата или съдийската клетва, или дори със законови разпоредби, които позволяват да се търси отговорност при небрежно или некомпетентно изпълнение на очакваните социално значими действия. Това още веднъж подкрепя извода, че доверието е с по-висока значимост за индивида от гледна точка на удовлетворяването на екзистенциалните му потребности и физическото му оцеляване.

На следващо място *вярата е по-устойчива на съмнение и по-малко толерантна към критичността в сравнение с доверието*. Вярата е неотделима от емоциите на човека, тя е свързващият агент между парчетата на житейския пъзел и всяко съмнение в правотата ѝ е равносилно на нейното отрицание. Тя не изисква непрекъснато потвърждение и не е поставена в режим на перманентни корекции в зависимост от

резултатите на непосредствената практическа дейност. Дори при наличие на множество примери, които не се съгласуват с нея, вярата съхранява своята жизненост, тъй като без нея светът престава да е логичен, справедлив, правилен, а това води до загуба на смисъл и невъзможност за постигане на вътрешно равновесие. За да се „редактира“ или загуби вярата са необходими наистина множество разтърсващи, дълбоко трагични, катастрофални или необясними чрез нейната парадигма събития. Но, както вече стана дума по-горе, вярата не може да се дели, както не може да се вярва в нещо под условие. Половин вяра е равносилно на никаква вяра.

Доверието, за разлика от вярата, може не само да е частично, но и да се градира, без да загуби социалната си функция. Неговото предназначение е да създаде фундамента за социалното взаимодействие, но възможността да бъде опровергано никога не е напълно изключена. Затова то е по-скоро неотделимо от критичното отношение към другите и е далеч по-чувствително към дребните несъответствия между очакваното и фактическото. Именно затова прекаленото доверие може да бъде опасно. Основната функция на доверието е да ограничи степента на несигурност в ситуации, когато важни за индивида блага могат да бъдат увредени от поведението на другите. Затова доверяването е едновременно и поемане на риск. Хората се доверяват, когато са изправени пред избор на поведение, от което може да възникнат значими негативни последици за тях, но разчитат, че вероятността нещата да се развият положително е по-голяма от тази за настъпване на вредите (Li and Betts, 2005: 106). Доверието остава жизнеспособно само докато не се появи дори един-единствен факт за неговата неоснователност. Затова то черпи своята жизненост от непрекъснатата, дори може да се каже ежедневна подкрепяща го събитийна верига.

Има още една ос на опозиция между вярата и доверието. **За вярата** можем да твърдим, че тя е априорна, освен в някои много специфични и принципно недоказуеми случаи на пророци, светци или мессии. Вярата е основанието за надеждата, че нещо ще стане така, както вярващия в него очаква. Тя не произтича непосредствено от суровия изпит на житейските изпитания, а е въпрос на лична интерпретация. Нейната мотивираща сила изглежда като материализирана по един нематериален начин – вярата е преди действието, тя му придава морално качество чрез неговото съответствие с вече формираната духовна нагласа.

Доверието е по-скоро с апостериорен характер, освен в също някои много специфични случаи на институционализираното доверие, за което вече стана дума. Но и то е следствие на предишни подкрепящи го опити, макар и не винаги в личен план. За отделния индивид доверието повечето пъти е следствие от определени събития, в които той е участвал и е бил пряк свидетел. То също може да играе мотивираща роля, но в много по-ограничена степен и много рядко е безрезервно.

Ако се върнем към поставения в заглавието на статията въпрос, можем да направим извода, че вярата не е съперник на доверието, нито доверието се конкурира с вярата. Това са две различни психически или морални нагласи, състояния, начини на възприемане на света, които изпълняват различни социални функции. Оттук следва, че хората се нуждаят и от двете, при това в различни измерения и пропорции през различните периоди от живота си. Но както липсата им, така и прекалената обсебеност и отдаденост на което и да е от тях е контрапродуктивно – поне в реалния и несъвършен свят, в който живеем.

ЛИТЕРАТУРА

- О`Хара, Кieron.** (2004). *Доверието*, С., Изд. Кръгзор.
- Seitz, R. J., R. F. Paloutzian, H. F. Angel.** (2018). From Believing to Belief: a General Biomathematical Model. – In: *Journal of Cognitive Neuroscience*, 30, 1254 – 1264.
- Dietrich, F., C. List.** (2018). From Degrees of Belief to Binary Beliefs: Lessons from Judgment Aggregation Theory. – In: *The Journal of Philosophy*, 115, 225 – 270.
- Miani Al., T. Hills and A. Bangerter.** (2022). Interconnectedness and (In)Coherence as a Signature of Conspiracy Worldviews. – In: *Science Advances* 26, Oct 2022, Vol 8, Issue 43.
- Lewandowsky, S., Cook, J. and Lloyd, E.** (2018). The ‘Alice in Wonderland’ mechanics of the rejection of (climate) science: Simulating coherence by conspiracism. – In: *Synthese* 195, 175–196.
- Wiseman, R. and C. Watt.** (2004). Measuring superstitious belief: Why lucky charms matter. – In: *Personality and Individual Differences*, 37(8), 1533 – 1541.
- Li, F. and St. Betts.** (2003). Trust: What It Is And What It Is Not. – In: *International Business & Economics Research Journal (IBER)* (February 2003).